

שימור והנחלה של מורשת קהילה יהודית, מז'ייק בליטא כמשל

אפרים לפיד¹, בשיתוף אילן גנות²

מבוא

ערב מלחמת העולם השנייה חיו בעיירה מז'ייק בליטא כ-800 יהודים. עם פרוץ מבצע ברברוסה כבשו הגרמנים את העיר ב-25 ביוני 1941. יהודי העיירה נדרשו לעזוב את בתיהם, ולעבור לבית המדרש, אשר שימש כתחנת מעבר. בבית המדרש שהו מספר ימים ומשם הועברו לאסמים בקרבת הנהר ואנטה, שם הופרדו הגברים מהנשים והילדים. הגברים הובלו לעבודת כפייה.

ב-3 באוגוסט 1941 (י' באב תש"א) הובלו הגברים על-ידי לאומנים-ליטאים לבורות ירי שנכרו בקרבת בית הקברות היהודי ושם נורו למוות. שישה ימים לאחר מכן, ב-9 באוגוסט 1941 (ט"ז באב תש"א) רצחו אותם לאומנים-ליטאים גם את הנשים והילדים באותו מקום. יחד עם יהודי מז'ייק נרצחו גם יהודים רבים מעיירות נוספות בסביבה. בדו"ח הוועדה הממלכתית הסובייטית לחקירת פשעי הנאצים ועוזריהם נקבע כי באתר בורות הירי נמצאו למעלה מ-4,000 גופות.

השנה, ביום י' באב השנה (19.7.2021) ימלאו 80 שנים לחורבן יהדות מז'ייק - רצח הגברים, וביום ט"ז באב (25.7.2021) - רצח הנשים והילדים. זו הזדמנות קהילתית ומשפחתית לדורות ההמשך להעלות את זכר בני המשפחה שנספו בשואה.

אבי, אליעזר-צבי ליפניצקי, נולד במז'ייק בליטא ופעל בה במוסדות הציוניים, ההסתדרות הציונית ותנועת "מכבי", עד עלייתו לארץ ב-1933. בארץ הוא היה פעיל בשימור המורשת של קהילת מז'ייק, יזם ב-1959 עם הקרן הקיימת נטיעת חורשה ביער הקדושים ליד אשתאול, קיים אזכרות ביער מדי מספר שנים, עד שהתמעטו מספר הבאים לאירוע זה. הוא היה פעיל גם באיגוד יוצאי ליטא ודאג לחבר אותי לערכי הנחלת המורשת עד פטירתו ב-1978.

שאר בני המשפחה של אבי נשארו במז'ייק. סבי, שלמה יצחק ליפניצקי ודודי, אח אבי, דב בער אייזיק, נרצחו. למזלן הטוב שרדו ארבע דודותי, אחיות אבי, ציפורה, פנינה, בינה ונחמה את התופת לאחר שהועברו לגטו שאבלי. הן עלו לארץ בהעפלה, גורשו על ידי הבריטים לקפריסין והגיעו לחוף מבטחים בארץ ישראל בפברואר 1948. הדודות היו פעילות בהנצחת קורבנות השואה ובהנחלת מורשת ליטא לדור הצעיר.

דרכי שימור, הנצחה והנחלת מורשת הקהילה

לאחר השואה פעלו משפחות הניצולים ומשפחות הנספים ברחבי ישראל, ואף במדינות אחרות בעולם, לשימור זכרם של הנספים וזכר הקהילה לפני השואה. דרכי שימור, הנצחה והנחלת מורשת הקהילות היהודיות בכלל, ומורשת השואה בפרט, התגבשו במהלך השנים, לבשו צורה ופשטו צורה והשתנו עם חילופי הדורות.

בפרק זה נסקור מגוון של דרכים, ארגונים ושיטות שונות לחקר, שימור והנצחה של קהילות שחרבו בשואה, תוך התמקדות בקהילת מז'ייק כדוגמה שניתן לאמץ. חלק מאותן דרכים עוסק בהיבטים רחבים המתייחסים לקהילות ולשואה ככלל, או לשואה במדינות ספציפיות, ואילו מיעוטן מתייחס לעיר או עיירה ספציפית. ברשימה זו נכללות דוגמאות ספציפיות המתייחסות למז'ייק, בציון הסטטוס הנוכחי של מצבן.

¹ אפרים לפיד, עד גיל 23 אפרים ליפניצקי, בנם של צבי (ממז'ייק) ומתיה (מניישטט), ליטוואקים גאים במורשתם
² אילן גנות, עד גיל 24 אילן איטינג, בנם של משה איטינג (ממז'ייק) ויוכבד לבית שפיגל (מברלין)

- **אתרים יהודיים בעיירות ובערים באירופה**

במספר מדינות באירופה, בעיקר בעיירות ובערים גדולות דוגמת וילנה, קובנה, ורשה, קראקוב, ברלין ועוד, בהן שרדה או התחדשה קהילה יהודית לאחר השואה, קיימים אתרים יהודיים דוגמת בתי כנסת, בתי קברות, מרכזים קהילתיים ועוד שלא חרבו, או חרבו חלקית ושוקמו לאחר השואה. חלקם חזרו להיות פעילים. כמו כן נותרו מחנות ריכוז ואתרי השמדה במצבי השתמרות שונים.

במז'ייק חרבה כל הקהילה ולא נותרו בה יהודי אחד לפליטה ואתרים יהודיים. קיימים מספר מבני ציבור של הקהילה או בתי מגורים של בני הקהילה, אשר שינו את ייעודם ואין זכר לעברם. בית העלמין היהודי חולל ונחרב כמעט כליל, ונשארו שרידי מצבות מעטים. בורות הירי של יהודי הקהילה שחוסלה, הנמצאים בצמוד לבית העלמין היהודי, סומנו וגודרו. עם השנים הוקמו שם מספר אנדרטאות. לא ידוע מי אחראי על תחזוקת המקום (הרשות המקומית?) ואם מתקיימים אירועי הנצחה במקום. קיים חשש כי במהלך השנים המקום יוזנח.

- **גופים להנצחה ולהנחלת מורשת בישראל**

לאחר השואה הוקמו בארץ על-ידי בני הדור הראשון מסגרות ארגוניות של יוצאי מדינות ועיירות ברחבי אירופה. הארגונים היו פעילים תרבותית וחברתית, יזמו מפעלי הנצחה ואירועי זיכרון ורבים מהם גם סייעו כלכלית לניצולי השואה ומשפחותיהם. ברבות השנים, עם הסתלקותם של בני הדור הראשון, חדלו חלקם להתקיים (ארגון יוצאי מז'ייק, למשל). ליוצאי ליטא בישראל, שמספרם קטן, פועלים שני ארגונים: איגוד יוצאי ליטא ואיגוד יוצאי וילנה והסביבה. רוב הפעילות באיגודים אלה נעשית על ידי בני הדור השני, חלקם מי שנולדו בליטא ורבים ילידי הארץ.

יוצאי **מז'ייק** בארץ יזמו והקימו את ארגון יוצאי מז'ייק, אשר בראשו עמד אליעזר-צבי ליפניצקי. הם פעלו לשימור המורשת של קהילת מז'ייק והנצחת הנספים: רישום הנספים בני העיירה ב"דפי עד" של "יד ושם", הקמת מצבת זיכרון ביער הקדושים, קיום אזכרות מדי מספר שנים, ועוד. עם הימעטות יוצאי העיירה הפעילים הגיע הארגון לסוף דרכו.

- **מפגשים ואזכרות שנתיות (יאהרצייט)**

אזכרות שנתיות ומפגשי זיכרון והנצחה מתקיימים ביוזמת גופים שונים ורשויות מקומיות בדרך כלל ביום הזיכרון לשואה ולגבורה בישראל בכ"ז בניסן, ביום השואה הבינלאומי ב-27 בינואר, ביום הקדיש הכללי בעשרה בטבת וכן במסגרות שונות של יוצאי קהילות.

- **אנדרטאות לקהילות ליטא**

במקומות שונים בארץ קיימות אנדרטאות להנצחת קורבנות השואה. חלק מהאנדרטאות הן כלליות ואחרות מוקדשות לקהילות ספציפיות. לקהילות ליטא מצויות אנדרטאות בבקעת הקהילות החרבות ביד-ושם (עם שמות העיירות כולל מז'ייק), ביער הקדושים (בעבר מצבה שנהרסה במעבה היער, כיום טבלת זיכרון חדשה בלוח הזיכרון המשותף במקום מרכזי בכניסה ליער), בבתי העלמין נחלת יצחק וקריית שאול בתל אביב.

בחוו"ל: בית הכנסת בוילנה (עם שמות העיירות כולל מז'ייק), מוזיאון השואה בווינגטון (עם שמות העיירות כולל מז'ייק) ועוד.

- **מוזיאונים ומוסדות מחקר**

תחום חקר והוראת היהדות בת-זמננו בכלל והשואה בפרט, הוא נושא מרכזי במוסדות אקדמיים ומכוני מחקר בישראל ובעולם. הוראת השואה כלולה גם במערכת החינוך בארץ.

קיימים בארץ מוזיאונים ומוסדות למחקר והנצחה של השואה. ביניהם יד-ושם בירושלים, בית לוחמי הגטאות בקיבוץ לוחמי הגטאות, "בית העדות" בקיבוץ ניר גלים, "משואה" בקיבוץ תל יצחק, "מורשת" בגבעת חביבה, מוזיאוני השואה בווינגטון, ברלין, ורשה, מוזיאון הגר"א בוילנה, המוזיאון ההיסטורי במזייק ועוד.

הנצחת קהילת **מזייק**: בחלק ממוסדות אלו קיים חומר על קהילת מזייק. במוזיאון ההיסטורי במזייק היה פעיל בעבר במשך שנים, עד למותו ב-2016, האוצר Algimantas Muturas אשר עסק באינטנסיביות בחקר הקהילה היהודית של מזייק ואף יזם והוציא חוברת (בליטאית) לזכר הקהילה, רשימה של תושביה היהודיים של העיירה בשנים 1920-41 (כלולה באתר האינטרנט), כתבות בעיתונות מקומית במזייק על הקהילה היהודית ועוד. ראו:

http://www.mke.lt/Algimantas_Muturas

• תיעוד כתוב וחזותי

יש להעלות על נס כי תולדות יהדות ליטא נחקרו ופורסמו בספרים של היסטוריונים רבים. עדויות, זיכרונות וסיפורי משפחה של ניצולים וקרוביהם (בעל-פה ובכתב), וכן זיכרונות של יוצאי עיירות וערים מלפני השואה, נאספו ונכתבו בעיקר כאשר בני הדור הראשון היו בחיים. עם השנים פורסמו ספרי זיכרונות אישיים, ספרי יזכור וספרי קהילות. חומר רב מצוי בספריות ציבוריות וספריות של מוסדות לחקר השואה, דוגמת: ספריית יד-ושם, הספרייה הלאומית בירושלים, ספריית בית וילנה, ספריית מוזיאון השואה בווינגטון ועוד.

בשנים האחרונות רבו מאד יוזמות להפקת סרטים לשידור לקהל הרחב או סרטים של משפחות וארגונים. מגמה זו הולכת ומתרחבת.

תיעוד לגבי **מזייק**: לא קיים ספר קהילה, או ספר יזכור ספציפי למזייק, אולם ישנם פרקים על קהילת מזייק בספרים המתייחסים לכלל יהדות ליטא, דוגמת: ספר יהדות ליטא (כרכים 3, 4), ספר ליטא (כרך 1), ספר יהדות ליטא, ספר חורבן ליטא (מאת הרב אפרים אושרי), זכור והזכר (בהוצאת איגוד יוצאי ליטא) ועוד.

רשימה (באנגלית) של ספרות רלוונטית למזייק ניתן למצוא בקישור הבא:

<https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/Mazheik%20Bibliographical%20List.htm>

ראוי לציון ספרו של יהושע טריגור, יליד מזייק: **ליטואק – ששרד, מילט והעפיל**, הוצאת יובלים, ירושלים, 2004.

פרק על מזייק נכלל בספרה המיוחד של הדסה לוין, **בת עמי – נתיב היסורים והאמונה של בת יהדות ליטא בימי השואה**, הוצאת בת עמי, בני ברק, 1996.

תיעוד נוסף על קהילת מזייק ככלל וסיפורי משפחה בפרט, נאסף בשני העשורים האחרונים על-ידי בני הדור השני, חלקו מפי בני הדור הראשון שהיו באותה עת עוד בחיים, ונכלל באתר האינטרנט לזכר קהילת מזייק שיוזכר בהמשך.

תיעוד חזותי של קהילות יהודיות, הכולל תמונות וסרטים דוקומנטריים, ניתן למצוא בארכיונים, ספריות, מכונים ועוד. ראוי לציון ארכיון הסרטים היהודיים ע"ש סטיבן שפילברג, הכולל עשרות אלפי כותרים של סרטים מתקופות שונות וקהילות שונות. גם ברחבי האינטרנט ניתן למצוא תיעוד חזותי רב אודות קהילות יהודיות ככלל ותקופת השואה בפרט.

תיעוד חזותי אודות **מזייק** הועלה לאתר האינטרנט לזכר קהילת מזייק. קישור לגלריית התמונות:

<https://kehilalinks.jewishgen.org/mazeikiai/PhotoGallery.htm>

קישור לסרטון שצולם במהלך ביקור משפחת כהנא במז'ייק בשנת 2003 :
<https://www.youtube.com/watch?v=SWduZ1Gk7jQ>

ככל הידוע לנו, נמצא רק סרטון אחד על מז'ייק היהודית מלפני השואה. צילם אותו וולף רבינוביץ', אשר היגר לארה"ב בשנת 1915 במהלך ביקור מולדת בשנת 1928. קישור לסרטון ב-Youtube:

<https://www.youtube.com/watch?v=6MbLfNuEpDU>

• חומרים ארכיוניים

חומר ציבורי ואישי אודות קהילות ליטא מצוי בארכיונים הבאים : הארכיון המדינה הליטאי ההיסטורי בוילנה (LVIA), הארכיון המחוזי בקובנה (KRA) ועוד. רשימה (חלקית) של מוזיאונים ניתן למצוא בקישור הבא :

[/https://www.litvaksig.org/information-and-tools/archives-and-repositories](https://www.litvaksig.org/information-and-tools/archives-and-repositories)

במסגרת ארגון ה-JewishGen ועמותת LitvakSIG נעשית עבודה מקיפה של איתור ומיפתוח (Indexing) של חומר ארכיוני רלוונטי לקהילות יהודיות בכלל וקהילות יהודיות בליטא בפרט. באתרי האינטרנט הללו ניתן לאתר חומר רלוונטי ולהזמין העתקים.

קישור לדף חיפוש ב- All Lithuanian Database של ה-LitvakSIG :

<https://www.litvaksig.org/all-lithuanian-database/search-ald>

ארכיון יוצא דופן הוא ארכיון YIVO בניו-יורק. כאן מצוי חומר אותנטי של ועדי קהילות בליטא בתקופת האוטונומיה בשנים 1920-23.

חלק מהחומר של ועד קהילת מז'ייק נמצא בספרו של יהושע טריגור שהוזכר לעיל, וכן באתר האינטרנט לזכר קהילת מז'ייק. ראה בקישור הבא :

https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/YIVO%20-%20first%203%20pages%20overview_of_mazeikiai_jewish_com.htm

• בתרבות ובאמנות

ליהדות ליטא יש ביטוי נרחב בספרות ובשירה ע"י יוצרים יוצאי ליטא ואחרים. אלה כתבו על החיים היהודיים בליטא לפני השואה ובמהלכה : לאה גולדברג (משירי ארץ אהבתי ועוד), אברהם סוצקובר (תחת זיו כוכבי שמים), אבא קובנר (שירה ופרוזה), שמריה קצ'רינסקי (פונאר) ועוד. יהושע סובול – כתב את המחזה גטו על גטו וילנה (גם הפך לגרסה קולנועית). המשורר יורם טהרלב התגאה במורשתו הליטאית וכתב בין היתר את המקאמה – האליטא, לכבודה של הקהילה. "הזמיר מווילנה", נחמה ליפשיץ היתה למשוררת הסמלית ביותר בתרבות יהודי ליטא. הצייר משה רוזנטליס תרם מכישרונו בנושא.

• מפעלים ציבוריים

בחלוף הדורות קמו יוזמות ופעילויות זיכרון, הנצחה, לימוד והנחלת מורשת השואה בעיקר כדי לקרב את הדור הצעיר בארץ ובעולם. בין השאר ניתן למנות את מפגשי **זיכרון בסלון** ביום השואה בארץ, **מצעד החיים** באושוויץ, **מסעות לפולין** של תלמידים וחיילים ("עדים במדים"), כנסים בינלאומיים על השואה ועוד.

- **סיפורי משפחה ועבודות שורשים**

סיפורי משפחה ועבודות שורשים נעשים במסגרת בתי הספר ויוזמות מקומיות. סיפורי משפחה אודות קהילת מז'ייק ניתן למצוא בקישור הבא:

סיפורים של יוצאי הקהילה תחת קבוצת Old Time Memoirs and Stories :
https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/memoirs_and_stories.htm

סיפורים מאת צאצאי משפחות הקהילה תחת קבוצת Families Researched :
https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/families_researched.htm

- **סיורי מורשת**

בעשורים האחרונים נפוצה יוזמה לסיורי מורשת בארצות, עיירות וערים שבהם גדלו ההורים או הסבים. בשנים הראשונות התלוו לסיורים אלו גם יוצאי המקומות שהיו בחיים ויכלו להעיד מכלי ראשון על המקום. גם **במז'ייק** נערכו במהלך השנים מספר סיורי מורשת. תיעוד קיים בקישור הבא תחת קבוצת Roots' Trips and Stories :
https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/memoirs_and_stories.htm

- **אתרי אינטרנט**

אחד המאמצים החשובים והיעילים לשימור מורשת הוא באינטרנט. אתרים רבים כוללים חומר ארכיוני, מחקרי וחינוכי אודות מקומות, קהילות ועל השואה. חלק מאתרים אלו מתנהלים על-ידי מוסדות וארגונים ואילו אחרים הם "וירטואליים" בלבד. להלן החשובים שבהם, הרלוונטיים לליטא ככלל ולמז'ייק בפרט:

JewishGen – ארגון הגג של ארגוני הגנאלוגיה היהודים ברחבי העולם, מספק מידע גנאלוגי לחובבים ולאנשי מקצוע עם הכלים הנדרשים כדי לחקור היסטוריה יהודית ומשפחתית. הארגון מקיים כנסים ואירועים, אך עיקר חשיבותו היא בכמות האדירה של המידע האגור בשרתי האינטרנט שלו וזמין לכל דורש (בכפוף להרשמה חינמית). קישור לדף הבית:
[/https://www.jewishgen.org](https://www.jewishgen.org)

לדוגמא, דף על **מז'ייק** באתר ה- JewishGen :
<https://www.jewishgen.org/Communities/community.php?usbgn=-2616566>

LitvakSIG – קבוצת עניין ספציפית לחקר יהדות ליטא. קישור לדף הבית:
[/https://www.litvaksig.org](https://www.litvaksig.org)

MMWS – Mazheik Memorial Website - אתר ההנצחה באינטרנט לזכר **קהילת מז'ייק**, הוקם בשנים 4-2003 על-ידי שלושה ישראלים, צאצאים של בני קהילת מז'ייק, וכולל חומר ספציפי רב על הקהילה. קישור לדף הבית:
<https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/introduction.html>

רשימה חלקית של אתרי אינטרנט נוספים, הרלוונטיים למז'ייק, נמצאת בקישור הבא:
<https://kehilalinks.jewishgen.org/Mazeikiai/Links-page.htm>

סיכום

האתגר החשוב בשימור והנצחה גלום באובדן העניין לעסוק בנושאים אלה בקרב בני הדורות הבאים. בני דורות אלה מתייחסים לנושא כאל "היסטוריה" ללא המרכיב האישי או הרגשי, ולכן הם מעורבים פחות בחקר, הנצחה ושימור של זכר הקהילה. אנו עתה במשמרת, בה מוטל עלינו לזהות פעילים צעירים, שימצאו מחויבות ועניין בשימור המורשת דרך רשתות חברתיות, ביצירה תרבותית של זמר, ספרות, וידאו ואירועים חברתיים. האינטרנט מזמן לנו את התשתית המתאימה ליצירה והנחלת הידע והזיכרון.